

УДК 321.01+14:929 Макијавели Н.

DOI: 10.5937/pr80-50689

Прегледни рад

*Никола Влајнић**

Факултет политичких наука, Београд

ПОЛИТИЧКА ФИЛОЗОФИЈА НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА У ШЕКСПИРОВОМ РИЧАРДУ III

Сажетак

Виљем Шекспир пружа читаоцима увид у његово виђење власти и политике писањем историјских драма о раздобљу енглеске историје познатом као Ратови ружа. Николо Макијавели своје разумевање политике износи врло експлицитно у Владаоцу, свом најпознатијем делу. У раду смо настојали да упоредном анализом Шекспирове историјске драме Ричард III и Макијавелијевог Владаоца идентификујемо однос између политичке мисли два аутора. Дошли смо до закључка да постоји читав низ сличности између начина на који Шекспир и Макијавели разумеју политику. Идентификовали смо комплементарност у њиховим погледима на људску природу, по питању средстава којима се треба служити зарад доласка на власт и опасности које могу да доведу до свргавања са исте. Међутим, учили смо и битне разлике које се пре свега тичу разумевања односа између политике и морала.

Кључне речи: Виљем Шекспир, Николо Макијавели, Ричард III, Владалац, узурпација власти, макијавелизам, морал у политици

* Имејл адреса: v.nikola98@gmail.com; ORCID: 0009-0009-6119-2337.

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

У овом раду бавићемо се односом између политичке филозофије и драмске уметности кроз призму Шекспирове (*William Shakespeare*) историјске драме Ричард III (*The Tragedy of King Richard III*) и политичке мисли Никола Макијавелија (*Niccolò di Bernardo dei Machiavelli*). Шекспиров Ричард III представља погодну основу за анализирање односа између политичке филозофије и драме, као и између ова два аутора, из два основна разлога. Први разлог је тематика узурпације власти, којом се драма бави, а други разлог је погодна карактеризација носећег лика драме, краља Ричарда III (*Richard III*). У раду ћемо настојати да утврдимо сличности и разлике између Шекспировог и Макијавелијевог поимања политике, а своју анализу ћемо засновати на упоредној анализи Макијавелијевог Владоаца (*Il Principe*) и радње Ричарда III, као и лика краља Ричарда. Заступаћемо став да постоје сличности између мисли ова два аутора, али и да су ограничене скромним изворима које је Шекспир имао о Макијавелијевој политичкој филозофији.

Виљем Шекспир је написао 10 (према неким тумачењима 11) историјских драма, чија се радња одиграва у периоду од 13. до 16. века. Ричард III је једна од ових историјских драма, одиграва се непосредно пре и током владавине краља Ричарда III (1483–1485) и припада Шекспировој другој тетралогiji, коју чине још и први, други и трећи део Хенрија VI (Костић 2013, 55). Писањем о овом турбулентном периоду енглеске историје, Шекспир користи прилику да изнесе своје виђење политике и пружа нам увид у начин на који је посматрао однос власти, поретка, народа и морала у политици.

Рад се састоји из четири дела. У првом делу бавићемо се повезаношћу политичке мисли Шекспира и Макијавелија, њиховим погледима на људску природу, схватањем односа између политике и морала, као и карактеризацијом Ричарда III. Други део бавиће се Ричардовим планом за долазак на престо кроз призму Макијавелијеве мисли. У трећем делу упоредићемо Макијавелијеве савете за владаре са Ричардовим поступцима након освајања круне, како бисмо утврдили разлоге за Ричардов неуспех у одржавању на власти. У закључним разматрањима осврнућемо се на уочене сличности и разлике између ових аутора.

УТИЦАЈ ПОЛИТИЧКЕ МИСЛИ НИКОЛА МАКИЈАВЕЛИЈА НА СТВАРАЛАШТВО ВИЉЕМА ШЕКСПИРА

Политичка мисао чувеног фирентинског мислиоца Никола Макијавелија и стваралаштво великог песника и драмског писца Виљема Шекспира повезани су на неколико начина. Пре свега, њихова заједничка сфера интереса је политика. Шекспир и Макијавели писали су о дешавањима у периодима нестабилности и насилних борби за власт у Енглеској и Италији, што их је подстакло да размишљају о истим питањима. Макијавели нам своја запажања предочава врло непосредно у списима попут *Владаоца* и *Расправа о првих десет књига Тита Ливија* (*Discorsi sopra la prima deca di Tito Livio*). С друге стране, Шекспир нам даје увиде о свету политике посредно, путем својих драма, а теме о којима је писао су узурпација власти, успостављање политичког поретка и однос између народа и владара. Упркос мишљењима појединих аутора да се Шекспир првенствено бавио људима и људском природом, а не политичким институцијама, не би требало занемарити увиде о политици које нам овим путем предочава (Stark 1930, 9). Шекспирово размишљање о политици нарочито је видљиво и темељно представљено у његовим историјским драмама.

Осим заједничке теме којом су се бавили, значајна сличност између ових аутора је да је Макијавели, упркос томе што није био драмски уметник, написао драму под именом *Мандрагола*. На први поглед је у питању банална комедија, али *Мандрагола* суштински представља алегорију која може да се посматра као својеврстан додаток његовим политичким списима (Ковачевић и Симендић 2020, 37). Потом, чврсту потврду утицаја Макијавелијеве мисли на Шекспира и мотив за проучавање овог односа проналазимо у чињеници да је у неколико наврата, у првом и трећем делу Хенрија VI и у Веселим женама винздорским, директно именовано Макијавелија (Чавошки 2019, 375). Најзад, стваралаштво Шекспира и Макијавелија повезано је и начином на који нам пружили увиде у политику. Шекспир политику предочава и анализира кроз своје ликове, док се Макијавели бави изучавањем поступака великих људи у антици и његовом времену. Пошто се и један и други ослањају на људе да би нам предочили своје увиде о политици, неминовно долазимо до питања како они посматрају људску природу.

Чавошки (2001, 334–336) истиче да, према Макијавелију, владалац који успоставља нови поредак треба да посматра људску природу као постојану и склонију злу него добром. Макијавели нам ово предочава и у *Расправама о првих десет књига Тита Ливија*, објашњавајући да закони треба да се пишу с тим на уму (Machiavelli 1985, 160). У *Владаоцу* он своје виђење износи сасвим јасно – људе треба посматрати као похлепне, превртљиве и кукавице (Machiavelli 2005, 72). Међутим, овај став не би требало генерализовати јер је пре у питању пожељна полазна основа за владара, него суд о свим људима. Исто тако, владар треба да буде спреман да чини злодела јер ће „добар” владалац веома често испасти лош хришћанин и зло људско биће” (Giorgini 2017, 63). Он заузима позицију која је прагматична али не и аморална, јер је владар добар док год зла дела чини у име заједничког добра, које је за Макијавелија држава. Управо због овога Макијавели разликује добро од врлине (*virtù*), јер добра дела могу да буду лоша по заједничко добро, а врла дела му нужно служе (Strauss 1958, 257). *Virtù* је најбоље описати као „моралну флексибилност” која је у служби достизања заједничког добра (Skinner 2001, 44). Међутим, поред моралне флексибилности овај појам је и „синтеза енергије, воље, храбрости, снаге, способности прилагођавања околностима, (...) опрез, постојаност, марљивост и објективну процјену расположивих снага” (Machiavelli 1985, 33).

Нешто је теже утврдити Шекспиров став о људској природи, пре свега због форме у којој је писао. Шекспирова дела су у стиху и његове ставове о политици видимо посредно, кроз драмске ликове који обилују различитим моралним начелима. Коста Чавошки (2019, 116) је на основу анализе Шекспирових драма и сонета закључио да Шекспир, упркос тренуцима када уздиже лепоту људског духа, тежи антрополошком песимизму, веровању да су људи по природи зли. Ову оцену, међутим, нећемо да прихватимо некритички, већ ћемо је оправдати упечатљивим разговором између двојице убица Џорџа, војводе од Кларенса и Ричардовог брата, у којем један убица говори другом да му се савест налази „у новчанику војводе од Глостера” (Шекспир, *Ричард III*, I чин, 4. сцена, 163). Разумевање ставова ова два аутора о људској природи корисно је приликом анализирања њихових дела, јер они представљају полазну основу за погледе на политику, као и на однос између политике и морала.

Макијавелијево виђење односа политике и морала можемо да наслутимо већ у његовој подели држава на монархије и републике,

као и у њиховој даљој подели према начинима стицања власти. Мислиоци пре Макијавелија класификовали су државе не само према начину уређења, већ и према томе да ли је поредак изопачен, дакле подређен интересима оних који владају, или не (Zuckert 2017, 47). У складу са тим, испрва делује да Макијавели у потпуности занемарује исправност владавине у својој класификацији. Међутим, Зукерт (47–48) такву поделу не тумачи као одбацивање важности заједничког добра, већ као производ праксе да владар чини добро за читаву заједницу зарад себичног мотива опстанка на власти, уместо из љубави према заједници и својим суграђанима. Дакле, према овом тумачењу, Макијавели не посматра исправност уређења и моралност владара као градивне елементе поретка, већ као питање мудрости и вештине владара. Мудар владар ће владати на начин који не наноси штету поданицима, како би се одржао на власти. Ову тезу можемо да поткрепимо саветима које Макијавели (2005, 77–86) даје владарима да би избегли незадовољство и презир својих поданика.

Из претходног можемо да закључимо да је, према Макијавелију, довољно да владар одржава привид моралност, али да исто тако „мора бити и спреман да може и уме да окрене лист ако затреба да не буде такав” (Макијавели 2005, 75). Владање у складу са моралним начелима кочи владара, а илузија моралности корисна је за одржавање поретка. Овај закључак, међутим, не обухвата у целости Макијавелијево разумевање морала у политици, пошто се, између осталог, изоставља концепт славе. Слава је изузетно важна за Макијавелијеву мисао јер он верује да се људи, укључујући владаре, у животу воде тиме „да дођу до славе и богатства” (103). Слава је, дакле, универзални мотиватор и покретач. Она је и вишезначан појам јер може да буде верска, уметничка или неке друге врсте. Макијавелија не занимају ове врсте славе, већ се бави искључиво световном славом која се тиче „великих дела у политици, дипломатији или рату” (Price 1977, 591–592). Највиша од свих слава задобија се успостављањем новог поретка који је постојан јер има јаку војску и ваљане законе које људи поштују (Skinner 2001, 34). Стицање највише славе се, самим тим, поклапа са заједничким добром. Из овога произилази да Макијавели говори о привиду моралности искључиво у смислу привида чињења добрих дела на основу којих би се неко могао назвати добрим човеком, а не о привиду бриге о држави и заједничком добру. Одржавање привида личне добротe и чињење злодела су и корисни и оправдани, управо због флексибилности коју *virtù* дозвољава зарад обезбеђивања заједничког добра.

Шекспир се односом између политике и морала у драми Ричард III у највећој мери бави кроз лик и поступке краља Ричарда. Овде ћемо се бавити његовим ликом, а његове поступке ћемо анализирати у другом и трећем делу рада. Шекспиров краљ Ричард III се у извесној мери разликује од историјског Ричарда. Разлог, осим уметничке слободе, можемо да пронађемо у изворима који су били доступни у периоду када је Шекспир стварао. Након што је краљ Хенри VII (*Henry VII*), оснивач династије Тјудор (*The House of Tudor*), поразио Ричарда III и преузео енглеску круну, почело је његово приказивање као неморалног тиранина, како не би био запамћен као настрадали краљ (Relvas 2013, 192). Шекспир је свог краља Ричарда III заснивао управо на делима која су га приказивала у негативном светлу. Међу њима се издвајају Унија две племените и славне породице Ланкастера и Јорка, Едварда Хола (*Edward Hall*) и Хронике, Рафаела Холиншеда (*Raphael Holinshed*), који су се ослањали на недовршену Историју краља Ричарда Трећег, Томаса Мора (*Thomas More*) (Candido 1987, 137–139).

Негативна слика краља Ричарда омогућила је Шекспиру да му припише карактеристике Никола Макијавелија, друге озлоглашене особе у овом периоду. Међутим, мало је вероватно да је он имао прилику да прочита Владаоца, пошто се ово дело пронашло на списку забрањених књига 1559. године (Machiavelli 2014). Иако је у 16. веку било могуће доћи до примерака Владаоца на италијанском и другим језицима, прво енглеско издање објављено је 1640. године, готово две и по деценије након Шекспирове смрти (Petrina 2018, 304). Услед овога, највероватније је да је Шекспир долазио у контакт са његовом политичком филозофијом посредно, кроз дела која су настала као реакција на Владаоца, међу којима се нарочито издваја Жентијеов (*Innocent Gentillet*) Анти-Макијавели (Већановић Nikolić 2017, 33).

Анти-Макијавели послужио је као основ за стварање слике о Макијавелију као неморалном сплеткарошу која је доминирала у Елизабетанском периоду. Иако су постојали појединци који су стали у одбрану Макијавелијеве политичке мисли, општа слика остала је негативна (Caramella 2019, 113). Оваква слика огледа се и у драмама из овог периода, кроз ликове попут Макијавелија у Јеврејину са Малте и Лоренца у Шпанској трагедији (Stark 1930, 9). Код Шекспира проналазимо читав низ макијавелистичких ликова, попут Едмунда из Краља Лира, Јага из Отела и краља Ричарда III, којим се бавимо у раду.

Шекспир започиње драму Ричард III монологом који уводи Ричарда, тада још војводу од Глостера. У овом монологу Ричард сам за себе истиче да је „ружан, гадан, недочет” (Шекспир, Ричард III, I чин, 1. сцена, 127). Он своју физичку изопаченост, која га је задесила на рођењу и на коју не може да утиче, свесно и намерно надограђује моралном изопаченошћу. Како сам каже:

„Одлучио сам да будем зликовац,
Да мрзим ташти провод доба тог.”
(Шекспир, Ричард III, I чин, 1. сцена, 128).

Из ових стихова јасно видимо да Ричард чини свестан напор да се понаша на неморалан начин. Међутим, његова решеност за неморално понашање не можемо узети као ствар пуке одлуке, јер делује да је Ричард рођен са извесним предиспозицијама за зло и тиранију, што можемо да закључимо из речи његове мајке:

„Дошао си на свет да претвориш свет
За мене само у пакао клет.
Твоје ми рођење грдна мука беше;
Рано ти детињство ћудљиво и чудно;
Твоји ћачки дани страшни, разуздани;
Младићство ти смело, дрско и опасно;
Твоје зрело доба охоло, лукаво,
Подмукло, крваво, блаже, ал‘ кобније
Љубазно у мржњи.”
(Шекспир, Ричард III, IV чин, 4. сцена, 231).

У овим стиховима препознајемо особине које Макијавели сматра корисним и потребним за успешног владара. Макијавели (2005, 74) верује да владар треба да се угледа на лава, који може да се одбрани од вукова, и на лисицу, која уме да избегава постављене замке. У речима Ричардове мајке препознамо да њен син има особине лисице, што се огледа у његовој лукавости, подмуклости и љубазности у мржњи. Потврду и од лорда Хастингса (*Lord Hastings*), који је у потпуности уверен у моралну исправност војводе од Глостера, упркос томе што ће бити убијен управо по његовом налогу:

„... Јер мислим да нема
Човека у овом хришћанском свету
Који је од њега мање способан
Да крије своју љубав или мржњу,

Јер по лицу му одмах срце знате.”
(Шекспир, Ричард III, III чин, 4. сцена, 197)

Ове речи служе нам као још једна потврда Ричардове способности за претварање, манипулацију и лаж, које Макијавели веома цени код владара. Очито је и да Ричард ово уме вешто да прикива, што је такође у складу са Макијавелијевим виђењем особина које су потребне успешном владару (Макијавели 2005, 75).

Пошто смо створили слику карактера носеће личности драме, Ричарда III, требало би да разумемо околности у којем се радња одиграва. Ричард III је историјска драма, што значи да је заснована на истинитом догађајима. Радња се одиграва у периоду који називамо Ратови ружа, који карактерише борба између династија Ланкастер (*The House of Lancaster*) и Јорк (*The House of York*) за превласт у Енглеској. У периоду пре почетка радње ове драме Ричардов брат, краљ Едвард IV из династије Јорк, насилним путем преузео је власт од краља Хенрија VI из династије Ланкастер (Seward 2013, 1). Ова династијска превирања дестабилизovala су Енглеску, а Ричард ће је након смрти краља Едварда IV додатно дестабилизовао убијањем Едвардових синова. С једне стране, Ричард је овим чином себи обезбедио проходност за заузимање престола, али је са друге стране по други пут поремећен ланац наслеђивања власти.

Макијавели је веровао да је лакше управљати наследним монархијама, попут оне која је постојала у Енглеској у 15. веку, него новоствореним државама. Као разлог наводи да су у њима људи „[навикнути] на лозу свога владоца” (Макијавели 2005, 59). Другим речима, наследне владаре штите обичаји и традиција, због чега *virtù* није од пресудног значаја за њихову владавину (Росок 2016, 158). Упркос томе што је тадашња Енглеска била наследна монархија, превирања између династија прекидала су континуитет преношења власти са оца на сина. Ричардов задатак да дође на престо је, самим тим, био унапред отежан јер није постојао период мира у којем би народ Енглеске имао времена да се привикне на владавину и наслеђивање круне унутар династије Јорк. У оваквим околностима Ричард кује и спроводи свој план за узурпацију енглеског престола.

РИЧАРДОВ ПЛАН ЗА ДОЛАЗАК НА ПРЕСТО И МАКИЈАВЕЛИЈЕВИ САВЕТИ ЗА ОСВАЈАЊЕ ВЛАСТИ

Николо Макијавели у *Владаоцу* даје савете о томе како доћи на власт и како потом дуго владати. У овом делу рада упоредићемо Макијавелијеве савете са Ричардовим поступцима. Ричардов план за долазак на престо састоји се од три главна дела. Први део је уклањање свих који имају прече право на престо од њега, други део је јачање сопственог права на престо, а трећи део је прикупљање подршке за своје крунисање у народу и међу племством.

Први део Ричардовога плана је да, користећи се обманом и манипулацијама, уклања једног по једног потенцијалног претендента на престо и њихове савезнике. Прва особа коју уклања је његов брат Џорџ, војвода од Кларенса. Ричард ово чини тако што свом другом брату, краљу Едварду IV, подмеће пророчанство да ће му децу убити неко коме је име „Ц” (у оригиналној верзији, на енглеском језику, у питању је слово „G”). Едвард верује да пророчанство говори о Џорџу, војводи од Кларенса, и налаже да га одведу у Тауер како би био погубљен. Краљ Едвард убрзо повлачи наређење да му се погуби брат, али Ричард користи ситуацију и шаље двојицу плаћених убица да се реше Џорџа. Ричард потом прикрива своју улогу у убиству представљајући братовљеву смрт као производ несрећних околности јер је, како каже, гласник послат да опозове погубљење био знатно спорији од гласника са наредбом да се погубљење изврши (Шекспир, II чин, 1. сцена, 169). Овим потезом се Ричард истовремено решио једног претендента на престо, ослободио кривице за братоубиство и успео да пребаци ту кривицу на краља Едварда. Овде такође видимо и Шекспирову фину иронију, пошто ће Едвардове синове заиста убити неко коме име почиње словом „Ц” (то јест „G”), његов други брат, Ричард војвода од Глостера (*Richard, Duke of Gloucester*).

Други део Ричардовога плана да постане краљ је јачање сопственог права на престо. Радња Ричарда III одвија се у последњој етапи Ратова ружа, династичких борби између династија Јорк и Ланкастер за енглеску круну. Ричард припада династији Јорк, која је након низа битки и преношења власти учврстила своју владавину Енглеском тако што је његов брат, краљ Едвард IV, преотео круну од краља Хенрија VI из династије Ланкастер (Seward 2013, 4). Правила наслеђивања која су важила у Енглеској у овом периоду

налагала су да је престо требало да наследи старији син Едварда IV, млади Едвард V. У случају да Едвард V умре, по правилу би престо наследио његов млађи брат Ричард. Према томе, Ричард, брат Едварда IV и војвода од Глостера, није полагао право на енглески престо. Притом, треба напоменути да је Енглеском већ деценијама владао грађански рат између две династије, због чега је право династије Јорк на круну већ било пољуљано.

Ричард јача своје право на престо на два начина. Пре свега, он се жени леди Аном, удовицом претходног принца од Велса из династије Ланкастер. Ричард нам отворено говори да мотив иза ове просидбе није љубав, већ други разлог, што је сасвим извесно јачање сопственог положаја у борби за круну. Са истим циљем Ричард ће, након што постане краљ Енглеске, покушати да се ожени својом братаницом Елизабетом, ћерком краља Едварда IV. Пре овога се Ричард решио своје претходне жене, леди Ане.

Друга тактика коју Ричард користи како би оснажио своје право на енглеску круну је оспоравање порекла својих рођака. Непосредно након смрти краља Едварда IV, краљичини сродници су почели да се залажу за убрзано крунисање њиховог старијег сина, Едварда. Свестан плана да старији син преузме престо, Ричард покушава да оспори његово право на наслеђивање енглеске круне. Ово чини ширењем гласина да млади принчеви нису синови покојног краља, као и да сам краљ Едвард није ни имао право да постане краљ јер је, како Ричард каже, био зачет док му је отац ратовао у Француској (Шекспир, *Ричард III*, III чин, 5. сцена, 202). Свакако да је оспоравање порекла принца и покојног краља корисно за уклањање претендената на престо, али је и веома спорно са моралне стране јер овим Ричард шири клевете о својој мајци, која је, како и сам истиче, и даље жива (Шекспир, *Ричард III*, III чин, 5. сцена, 202). Још једна клевета коју Ричард шири је да је покојни краљ Едвард „посезао” за женама, слушкињама и ћеркама својих поданика. Макијавели (2005, 72) говори да би владалац требало да избегава мржњу својих поданика, а као два главна разлога за стварање мржње у народу види отимање имовине и жена. Делује да Ричард овим гласинама покушава да, поред оспоравања права принчева на престо, изазове и гнев народа према покојном краљу, како би мање благонаклоно гледао на његове наследнике.

Трећи део Ричардовог плана за долазак на престо је слабљење подршке престолонаследника и прикупљање подршке

за сопствени долазак на престо. Ричард преваром успева да зароби Едвардове синове у Тауеру, док упоредо с тим наређује хапшење и погубљење краљичине родбине, Риверса и Греја, који су служили престолонаследнику као ослонац. Истовремено, он шаље своје пријатеље како би скупили подршку племства за узурпацију престола. Племићи који су остали лојални синовима краља Едварда IV и који нису желели да се приклоне Ричарду и његовом плану били су уклањани, што можемо да видимо на примеру хапшења и погубљења лорда Хастингса (Шекспир, Ричард III, III чин, 2. сцена, 191–194). Његово погубљење оправдано је одржавањем мира у држави. Ипак, сам Хастингс нам даје пророчанство непосредно пред своју смрт:

„О јадна Енглеско!
Проричем ти најстрашније време
Што икада виде тај несрећни свет.
Хај’те, водите ме пању; па му тад
Моју мртву главу можете донети;
Нек се смеју они што ће скоро мрети.”
(Шекспир, Ричард III, III чин, 4. сцена, 199).

Ово пророчанство обистиниће се за војводу од Бакингема (*Duke of Buckingham*), Ричардовог најближег сарадника. Једна од тема којом се бави Шекспиров *Ричард III* је питање судбине и слободе избора, али је Хастингсове речи могуће посматрати и из перспективе политике. Оне су се обистиниле, не нужно јер су део пророчанства, већ јер указују на природу тиранске власти. Аристотел (1984, 65) за тиранију каже да је „деспотска власт једног човека над државном заједницом”. Прецизније, он би владавину попут Ричардове окарактерисао као панбасилеју, односно „монархиј[у] у којој монарх никоме не полаже рачуна и влада над свима... имајући у виду само своје интересе” (Аристотел 1984, 103). Чавошки (2019, 325) верује да је Ричард III „[а]рхетип тиранина у Шекспировим драмама” и улази у расправу о томе на основу којих доступних извора је Шекспир могао да створи своје виђење тиранина. Као основу за његово разумевање појмова краља и тиранина он не узима Аристотелову дефиницију, већ схватање Томаса Смита да краљ треба да има и одговарајуће порекло и пристанак народа да би владао. Према њему је тиранин владар који нема пристанак народа и који влада на неодговарајући, угњетавачки начин, без поштовања закона (Чавошки 2019, 214). Ову тезу можемо да поткрепимо Ричардовим поступцима у Ричарду

III, али и Шекспировом свесном одлуком да у драми прикаже и мишљење народа о Ричардовим поступцима.

Ричард се не зауставља на тражењу подршке од племства, већ покушава и да задобије наклоност народа Енглеске. На Ричардов налог, Бакинџем клевети Едварда IV и његове синове и позива народ да подржи његово крунисање. Међутим, народ остаје нем на позив да поздрави новог краља. Једино се огласило десетак људи које је Бакинџем поставио у масу како би бацили своје капе и узвикнули „Живео краљ Ричард!” (Шекспир, Ричард III, III чин, 7. сцена, 205). Упркос јасном неодобравању народа, Бакинџем ово тумачи као „опште” одобравање за Ричардово заузимање престола. Потом се уз Бакинџемову помоћ изводи гротескна представа мољакања Ричарда да преузме власт, док је окружен свештеницима и држи молитвеник. Након поновљених клевета на рачун порекла покојног краља и његових синова, народ овог пута прихвата Ричарда као краља (Шекспир, Ричард III, III чин, 7. сцена, 210–212).

МАКИЈАВЕЛИЈЕВИ САВЕТИ ЗА ОПСТАНАК НА ВЛАСТИ И РИЧАРДОВА КРАТКА ВЛАДАВИНА

У овом делу рада бавићемо се Ричардовим покушајем да се одржи на власти и разлосима за његов неуспех. Анализираћемо две Ричардове тактике за опстанак на престолу – додатно јачање сопственог права на престо и предупредивање стварања завере против њега.

Након што Ричард постане краљ, он покушава да учврсти своју власт. Његово решење за јачање сопственог права на престо је женидба својом братаницом Елизабетом, ћерком покојног краља Едварда IV. Ричард се, међутим, раније у драми већ оженио леди Аном. Да би се оженио Елизабетом и учврстио своје право на престо, он убија своју дотадашњу жену. Овде видимо Ричардову спремност да почини било који грех, укључујући грех родоскрнављења, зарад власти, као и да не постоји морално начело које није спреман да прекрши како би остварио своје циљеве и учврстио поредак који ствара. Како сам каже:

„Морам се женити ћерком мога брата,
Или ће иначе моја краљевина
На стакленим ногама стајати.

Убити јој браћу, а затим се са њом
Оженити!”

(Шекспир, Ричард III, IV чин, 2. сцена, 219–220).

Ричардова друга тактика за опстанак на власти је спречавање завере против себе, што чини тако што елиминише особе око којих би завера могла да се створи. Како би осигурао да не дође до завере, Ричард се одлучује за радикалан корак и убија своја два сестрића. Он прво затвара младе принчеве у Тауер, чиме их одваја од мајке и њихових савезника и ставља под своју потпуну контролу. Потом, Ричард тражи од Бакингема да убије младог Едварда V, али услед његовог колебања додељује овај задатак незадовољном племићу Тирелу (Шекспир, Ричард III, IV чин, 2. сцена, 217–220).

Ричардов страх од завере је, према Макијавелију, сасвим оправдан. Макијавели (2005, 78–79) верује да је најбоља одбрана против завера приврженост народа, као и да не треба антагонизовати племство. Ричард је, као што ћемо касније видети, активно антагонизовао племство, а и подршка народа његовој владавини је упитна. Тачно је да је након успешно изведене „представе” са два свештеника добио подршку народа да постане краљ, али народ претходно није благонаклоно гледао на могућност да Ричард постане краљ. Шекспир нам даје и увид у размишљање народа, који стрепи због могуће нестабилности након смрти Едварда IV и покушаја његове родбине да заузме престо, а експлицитно помињу и Ричарда (Шекспир, Ричард III, II чин, 3. сцена, 177–178).

Упркос мерама које Ричард предузима да би учврстио своју власт, из историјских извора знамо да је његова владавина трајала тек две године (Seward 2013, 4). Шекспир нам у својој драми даје приказ Ричардове кратке владавине, битке у којој губи живот и грешкама које су довеле до оваквог исхода.

Прва велика грешка коју Ричард чини је занемаривање обећања датог свом највећем савезнику, војводи од Бакингема. Пре него што се домогао престола, Ричард је обећао Бакингему грофовију уколико му он помогне да постане краљ Енглеске. Након што је постао краљ, у циљу учвршћивања своје власти, Ричард је од Бакингема затражио да убије младог Едварда V и његовог брата, али се Бакингом поколебао. Због овога је Ричард прекршио своју реч и није испунио своје обећање Бакингему. Макијавели (2005, 74) истиче да „ (...) мудар владалац не треба да се осврће на дату реч када је то против њега и када су нестали узроци који су га

навели да је да.” Поставља се питање да ли је у овом случају Ричард послушао Макијавелија. С једне стране, Бакингом је помогао Ричарду да постане краљ, због чега су нестали узроци због којих је дао обећање. Из ове перспективе, Ричард је имао добар разлог да не испуни своје обећање. Са друге стране, околности су се промениле и његов главни задатак постао је опстанак на власти. Упркос томе што и даље није учврстио своју власт, Ричард је неиспуњавањем обећања окренуо дотадашњег савезника против себе и навео га да се придружи покушајима да се он свргне са престола, што видимо у следећим стиховима:

„Плови силно ратно бродовље, а нашој
Обали пристижу многи сумњиви,
Неоружани и непоуздани
Пријатељи, без воље за борбу.
Мисли се да је Ричмонд њин адмирал.
Они полако плове и чекају
Бакингомеву помоћ на обали.”
(Шекспир, Ричард III, IV чин, 4. сцена, 241).

Бакингомев покушај да помогне грофу од Ричмонда, будућем краљу Хенрију VII, био је осујећен јер је олуја потопила бродове. Упркос тадашњој наклоности *Fortune* Ричарду, упитно је колико је било мудро прекршити дато обећање и изгубити Бакингема, дотадашњег највернијег савезника. Свакако, због ове издаје Бакингом губи главу. Гроф од Ричмонда, највећи Ричардов конкурент за енглески престо, осврће се на Ричардова свирепа дела и назива његову окрутност погрешном:

„Јер шта је вођ њихов? Господо, па то је
Крвави тиранин и мучки убица,
Ник’о из крви, огрез’о у њој;
Који је преваром стек’о све што има,
И побио редом своје помагаче.”
(Шекспир, Ричард III, V чин, 3. сцена, 258).

Макијавели (2005, 41) је у извесној мери сагласан са Ричмондом јер каже: „Не може се ипак назвати врлином убијање својих суграђана, издавање пријатеља, недржање дате речи, одсуство саучешћа и вере. Све то може да донесе човеку власт, али не и славу.” Као што смо раније показали, за Макијавелија је слава успостављање поретка, а највећа слава је кад тај нови поредак има ваљане законе

и јаку војску (Skinner 2001, 34). Из овога произилази да убијањем суграђана, издавањем пријатеља, недржањем дате речи и одсуством саучешћа и вере није могуће створити постојан поредак, а понајмање онај у којем се влада по законима и који може да се одбрани од напада изнутра и од споља. За стицање славе није довољан пуки долазак на власт, већ стварање поретка и владање на начин који служи заједничком добру. Сасвим је јасно да Ричард не жели да дође на власт како би успоставио ваљан поредак и водио рачуна о заједничком добру, већ да жели власт због сопствених интереса и личне користи. Његова свирепа природа не само да му неће донети славу, већ ће и допринети његовој раној смрти.

Последњи чин драме бави се битком за енглески престо између краља Ричарда III и Хенрија, грофа од Ричмонда. У припреми за ову борбу Ричард прави кобну грешку, која ће га коштати и престола и живота. Управо због своје свирепе природе, Ричард узима сина лорда Стелнија као таоца и залог да ће се Стенлијеви војници борити на његовој страни у дану боја.

Упркос претњи да ће му убити сина, или управо због ње, Стенли издаје Ричарда и не долази му у помоћ током битке. Макијавели (2005, 43) у Владаоцу каже: „Добро употребљена могу се назвати она [зла дела] која се врше одједном, из потребе да се владалац осигура, а потом да се не настављају него се преобраћају у ствари што је могуће корисније по поданике. Лоше употребљене су оне свирепости које, мада у почетку малобројне, временом пре расту но што нестају. Они који се управљају по првом начину, могу помоћу Бога и људи осигурати своју владавину... Што се тиче других, немогуће је да се одрже.“

Ричард није успео да осигура свој престо, због чега је и вођена битка против Ричмонда и с те стране је овај потез био оправдан. Међутим, он је две године владао као окрутни тиранин, због чега бисмо могли да закључимо да је погрешно у томе што се његове свирепости временом нису смањивале. Као контраст оваквом понашању, Шекспир нам пружа лик Хенрија, грофа од Ричмонда, који након победе над Ричардовом војском говори следеће о војницима и знаменитим људима:

„... Сахраните им тела
Као што њиховом роду доликује.
За војнике избегле објав‘те
Помиловање, ако нам се врате

У поданичкој покорности својој.
А сад, по причесној заклетви, нек' буду
Сједињене бела и црвена ружа.
Смеша се, небо, на њих лепа спој,
Дуго си се на њин раздор мрштило!"
(Шекспир, Ричард III, V чин, 4. сцена, 263)

Овим речима Ричмонд чини две ствари. Он задобија поштовање и поверење племства, а потом обезбеђује и приврженост и оданост војника. Управо ово служи Ричмонду као подлога за успостављање новог и трајног поретка под династијом Тјудор, коју ће основати.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

Шекспирово стваралаштво било је под јасним утицајем Макијавелијеве мисли, или макар владајућег виђења његове политичке филозофије у елизабетанској Енглеској. Због овога је могуће пронаћи макијавелистичке ликове и јасно позивање на Макијавелија у његовим драмама. Међутим, у свакој анализи повезаности између ова два аутора потребно је имати на уму доступност информација, пошто је Шекспир имао само посредан и ограничен увид у Макијавелијеву мисао. Због овога не можемо да очекујемо да је Шекспир могао да у потпуности интегриса елементе његове политичке филозофије у своја дела, иако постоје битне везе. Самим тим, у драми Ричард III смо идентификовали читав низ сличности између Шекспировог и Макијавелијевог разумевања политике, а овде ћемо се осврнути и на кључну разлику у разумевању морала у политици.

Приликом читања Шекспирових историјских драма и других дела која се баве политиком, важно је имати на уму став да су „[п]олитичко и приватно понашање били, у шеснаестом веку, дубоко и нераздвојно повезани...” (Brooker 2005, 155). Из овога произилази да тадашња публика не би одвојено посматрала Ричардове поступке у сфери политичког од оних која чини приватно, што је, како смо раније утврдили, у супротности са Макијавелијевим виђењем врлине и морала у политици.

Потом, утврдили смо да краљ Ричард III има одређене макијавелистичке карактеристике, првенствено особине лисице, али његова представа у драми пре одговара негативној слици

приписиваној Макијавелију, него особинама које он тражи у владарима. Ричард чини злодела зарад доласка на престо, али за Макијавелија стицање власти није циљ владара, већ је стицање славе, што подразумева остваривање заједничког, а не сопственог добра, Ричард је окрутан према својим поданицима, он их убија, крши своја обећања и не покушава да установи постојан поредак који ће служити општем добру. Самим тим, тешко је рећи да би Макијавели благонаклоно посматрао Шекспировог Ричарда, не због злодела која чини, већ због циља који њему лично не може да донесе славу, нити да Енглеској донесе просперитет.

На основу паралела на које смо указивали током рада и краће дискусије у закључку, потврђујемо почетну тезу да постоје извесне сличности између политичке мисли Никола Макијавелија и Вилема Шекспира, али и да постоје важне разлике, те да није могуће рећи да су им политичке филозофије у потпуности комплементарне, нити да су међусобно опречне.

РЕФЕРЕНЦЕ

- Костић, Милена. 2013. „Сукоб политичког и личног у Шекспировим историјским драмама.” Докторска дисертација. Универзитет у Новом Саду: Филозофски факултет.
- Чавошки, Коста. 2001. „Макијавелијев антрополошки песимизам”. *Анали Правног факултета* 49 (1-4): 334–349.
- Чавошки, Коста. 2019. *Политичка филозофија у Шекспировим драмама*. Београд: Catena mundi.
- Шекспир, Вилем. 1963. *Хенри Пети – Ричард Трећи*. Београд: Култура.
- Aristotel. 1984. *Politika*. Београд: Београдски издавачко-графички завод.
- Већановић Никoliћ, Зорика. 2017. „Transmedijalno putovanje Ričarda Trećeg na kraju dvadesetog veka, u Šekspir i transmedijalnost.” U *Šekspir i transmedijalnost*, ur. Nevena Daković, Ivan Medenica i Ksenija Radulović, 31–43. Београд: Fakultet dramskih umetnosti.
- Brooker, Liam. 2005. “Political Comment in Richard III.” *Nasleđe* 2 (3): 153–157.
- Candido, Joseph. 1987. “Thomas More, the Tudor Chroniclers, and Shakespeare’s Altered Richard.” *English Studies* 68 (2): 137–141. DOI:10.1080/00138388708598500.

- Caramella, Nick. 2019. "Machiavelli: His Influence on Elizabethan Drama and Beyond." *Linguistics and Literature Review* 5 (2): 107–125. DOI:10.32350/llr.52.03.
- Edith, Stark M. 1930. "Machiavelli and Shakespeare." Dissertation. University of Louisville: Department of English.
- Giorgini, Giovanni. 2017. "Machiavelli on Good and Evil: The Problem of Dirty Hands Revisited." In *Machiavelli on Liberty and Conflict*, eds. David Johnston, Nadia Urbinati, and Camila Vergara, 58–86. Chicago and London: The University of Chicago Press. DOI: 10.7208/9780226429441-003.
- Kostić, Milena M. 2015. „Vanvremenost Šekspirovog makijaveliste Ričarda III.” *Philologia Mediana* 7 (7): 91–101.
- Kovačević, Bojan, i Marko Simendić. 2020. "Verita effettuale della cosa politica in Machiavelli's mandrake." *Politička misao* 57 (3): 31–59. DOI: 10.20901/pm.57.3.02.
- Machiavelli, Niccolò, (ur. Damir Grubiša). 1985. *Izabrano djelo*. Zagreb: Globus.
- Makijaveli, Nikolo. 2005. *Vladalac*. Beograd: Dereta.
- Machiavelli, Niccolò, (ed. Tim Parks). 2014. *The Prince*. London: Penguin Classics.
- Petrina, Alessandra. 2018. "Translating Machiavelli's *Prince* in Early Modern England: New Manuscript Evidence." *Manuscript Studies: A Journal of the Schoenberg Institute for Manuscript Studies* 3 (2): 302–333. DOI: 10.1353/mns.2018.0017.
- Pocock, G. A. John. 2016. *The Machiavellian Moment: Florentine Political Thought and the Atlantic Republican Tradition*. Princeton and Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.23943/princeton/9780691172231.001.0001.
- Price, Russell. 1977. "The Theme of Gloria in Machiavelli." *Renaissance Quarterly* 30 (4): 588–631. DOI: 10.2307/2859861.
- Relvas, Maria de Jesus Crespo Candeias Velez. 2013. "A Villain and a Monster – The Literary Portrait of Richard III by Thomas More and William Shakespeare." *Anglo Saxonica* 3 (5): 191–201.
- Seward, Desmond. 2013. *The War of the Roses*. <https://www.math.chalmers.se/~ulfp/Review/warrose.pdf>.

- Skinner, Quentin. 2001. *Machiavelli: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press. DOI: 10.1093/actrade/9780198837572.001.0001.
- Strauss, Leo. 1958. *Thoughts on Machiavelli*. Glencoe, Illinois: The Free Press.
- Zuckert, Catherine H. 2017. *Machiavelli's Politics*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Nikola Vlačić*

Faculty of Political Sciences, Belgrade

NICCOLÒ MACHIAVELLI'S POLITICAL PHILOSOPHY IN SHAKESPEARE'S *RICHARD III*

Resume

William Shakespeare provides readers with an insight into his understanding of power and politics through writing historical plays set in the period of English history known as the Wars of the Roses. Niccolò Machiavelli explicitly expresses his understanding of politics in his most famous work *The Prince*. In this paper, we tried to identify the relationship between the political thought of the two authors through a comparative analysis of Shakespeare's historical play *Richard III* and Machiavelli's *The Prince*. We have concluded that there are several similarities between Shakespeare's and Machiavelli's understanding of politics. We identified a complementarity in their views of human nature, the means for coming to power, and the dangers that can lead to overthrowing. However, we also noticed important differences primarily concerned with understanding the relationship between politics and morals.

Keywords: William Shakespeare, Niccolò Machiavelli, *Richard III*, *The Prince*, usurpation of power, Machiavellianism, morals in politics

* Email address: v.nikola98@gmail.com, ORCID: 0009-0009-6119-2337.

* Овај рад је примљен 27. априла 2024. године, а прихваћен за штампу на састанку Редакције 8. маја 2024. године.